

המונחים "תחילת דינא" ו"סוף דינא" הרב יהודה (אודי) פרומן

ראשי פרקים:

- א. מבנה הקל וחומר
- ב. דיו לבא מן הדין להיות כנידון
- ג. פרכת הקל וחומר
- ד. מצינו פרכא מחודשת על סוף דינא
- ה. הצעה להבנת המושגים "תחילת דין" ו"סוף דין" כמושגים יחסיים
- ו. לשיטתנו, אין ה"יוכיח" של רציחה מחודש

א. מבנה הקל וחומר

- בספר תחילת חכמה לרבי יעקב חאגיז כתב:
- "כל קל וחומר יש לו שלוש הקדמות ידועות לנו:
- א. קולת המלמד,
 - ב. חומרת המלמד,
 - ג. חומרת הלמד בדבר שהמלמד קל בו,
- כגון שתאמר: אם יום טוב שהוא קל יש בו חומרה זו, שבת החמורה לא כל שכן?! – הרי יום טוב הוא המלמד, ושבת הוא הלמד. וצריך שיוודע לך מן הכתוב בתורה:

- א. קולת יום טוב, שמותרת בו מלאכת אוכל נפש,
- ב. החומרה שביום טוב – דרך משל שאסור להקריב בו נדרים ונדבות.
- ג. וגם צריך שתתאמת אצלך חומרת השבת בדבר שיום טוב קל בו – שאסור לעשות בו אוכל נפש."
- ד. הצלע הרביעית של הקל וחומר היא כמובן המסקנה – מכאן שאף שבת אסורה בהקרבת נדרים ונדבות.

נמצאו המלמדים בקל וחומר שניים: הצלע השנייה והצלע השלישית – חומרת יום טוב בנדרים ונדבות, וחומרת שבת מיום טוב. אבל קולת יום טוב במלאכת אוכל נפש אינה נקראת מלמד, אלא היא סיבת הלימוד – היסוד שבלעדיו לא היה מתחיל הקל וחומר.

הקל וחומר נקרא בלשון חכמים "דין", מפני שבאמצעותו דנים ולמדים דבר מדבר. בהתאם לכך מבין שני המלמדים, הצלע השנייה תיקרא **עיקרא דינא** והצלע השלישית תיקרא **סוף דינא**.

ב. דיו לבא מן הדין להיות כנידון

קייט כלל המגביל את מסקנת הקל וחומר – "דיו לבא מן הדין להיות כנידון", כלומר די לדין הנלמד במסקנת הקל וחומר להיות חמור כחומרת המלמד. אין אנו יכולים ללמוד בדין המחודש חומרה גדולה מזו שנמצאת במקור שממנו למדנו חידוש זה.

מאחר שישנם בקל וחומר שני מלמדים – הצלע השנייה והצלע השלישית – ישנם שני יישומים לכלל זה – דיו אתחילת דינא, ודיו אסוף דינא.

לדוגמא, במשנה במסכת בבא קמא (דף כד - כה) נחלקו תנאים:

"שור המזיק ברשות הניזק (שחייב בעליו לשלם לניזק) כיצד? נגח, נגף, נשך,

רבץ, בעט, ברשות הרבים - משלם חצי נזק, ברשות הניזק –

רבי טרפון אומר: נזק שלם, וחכמים אומרים: חצי נזק.

אמר להם רבי טרפון (קל וחומר):

א. ומה במקום שהקל - על השן ועל הרגל - ברשות הרבים שהוא פטור,

ב. החמיר עליהן ברשות הניזק לשלם נזק שלם,

ג. מקום שהחמיר - על הקרן - ברשות הרבים לשלם חצי נזק,

ד. אינו דין שנחמיר עליו ברשות הניזק לשלם נזק שלם!

אמרו לו: דיו לבא מן הדין להיות כנידון, מה ברשות הרבים - חצי נזק, אף

ברשות הניזק - חצי נזק.

אמר להם: אף אני לא אדון קרן מקרן, אני אדון קרן מרגל,

א. ומה במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים

ב. החמיר בקרן, [ברשות הרבים שמשלם נזק שלם]

ג. מקום שהחמיר על השן ועל הרגל ברשות הניזק

ד. אינו דין שנחמיר בקרן!

אמרו לו: דיו לבא מן הדין להיות כנידון, מה ברשות הרבים - חצי נזק, אף

ברשות הניזק - חצי נזק."

כשראה רבי טרפון שחכמים מגבילים את הקל וחומר שלו באמצעות יישום

הכלל "דיו לבא מן הדין להיות כנידון" על סוף דינא – על הצלע השלישית – הפך

את הקל וחומר, כך שהצלע השלישית תהיה שן ורגל ברשות הניזק, שם המזיק

משלם נזק שלם. השיבו לו חכמים, אף כאשר "קרן ברשות הרבים" מופיעה בצלע

השנייה, בתחילת הדין, אנו מיישמים את הכלל "דיו לבא מן הדין להיות כנידון".

ג. פרכת הקל וחומר

את הקל וחומר ניתן לפרוך בשני אופנים:

א. פרכא אעיקרא דדינא – על תחילת הדין,

ב. פרכא על סוף דינא.

רבי יעקב חאגיז מסביר כי פרכא על תחילת דינא פורכת את המלמד הראשון – את הצלע השנייה בקל וחומר, ואילו פרכא על סוף דינא משמעה פריכת המלמד השני – הצלע השלישית בקל וחומר. דוגמא לדבר (חולין קיד, א):
 "תנו רבנן: [לא תבשל גדין] בחלב אמו - אין לי אלא בחלב אמו, בחלב פרה ורחל מנין [שאסור לבשלו]? אמרת, קל וחומר,

א. ומה אמו שלא נאסרה עמו בהרבעה

ב. נאסרה עמו בבשולו,

ג. פרה ורחל שנאסרו עמו בהרבעה [משום כלאיים]

ד. אינו דין שנאסרו עמו בבשולו!

תלמוד לומר: בחלב אמו. והא למה לי קרא? הא אתיא ליה! אמר רב אשי: משום דאיכא למימר, מעיקרא דדינא פירכא, מהיכא קא מייתית לה - מאמו, מה לאמו - שכן נאסרה עמו בשחיטה, תאמר בפרה שלא נאסרה עמו בשחיטה! תלמוד לומר: בחלב אמו".

זוהי פרכא על תחילת הדין – על הצלע השנייה. תוכן הפרכא: אפשר שהחומרה של אמו, שנאסרה בבישול, נובעת מטעם ייחודי לה – שנאסרה עמו בשחיטה – ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב, כח). סגנון הפרכא על תחילת דין הוא: מה למלמד שכן יש בו דין פלוני, תאמר בלמד שאין בו דין זה.

פרכא על סוף דין היא פרכא על הצלע השלישית. רש"י על אתר מציע פרכא אלטרנטיבית, שהיא פרכא על סוף דינא: בהמה טמאה תוכיח, שנאסרה עמו בהרבעה ולא נאסרה עמו בבישול. מכאן, שהמלמד השני, הצלע השלישית, אינו מלמד את הדין שאנו רוצים ללמוד, שהרי בבהמה טמאה לא לימד מלמד זה דבר.

ד. מצינו פרכא מחודשת על סוף דינא

בספר יבין שמועה לרבי שלמה אלגאזי (כלל פא ד"ה ופעמים) כתב:

דע שמצינו "יוכיח" (כלומר פרכא אסוף דינא) מחודש, פרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לה):

"אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן: ותהא קבורת מת מצוה דוחה שבת מקל

וחומר:

א. ומה עבודה שדוחה שבת

ב. קבורת מת מצוה דוחה אותה...

ג. שבת שנידחת מפני עבודה

ד. אינו דין שתהא קבורת מת מצוה דוחה אותה?

אמר ליה: רציחה (מיתת בית דין) תוכיח, שדוחה את העבודה (אם היה כהן רוצח, אין נותנים לו לעבוד עבודה) ואינה דוחה את השבת (שאינן מיתת בית דין בשבת)".

מדוע זהו "יוכיח מחודש"? מסביר רבי שלמה אלגאזי: אילו היה הקל וחומר בנוי באופן אחר:

א. מה עבודה הקלה שנדחית מפני מת מצוה

ב. דוחה את השבת

ג. **מת מצוה החמור, שדוחה עבודה**

ד. אינו דין שדוחה שבת,

אזי הייתה הפרכא "רציחה תוכיח שדוחה את העבודה", מכוונת כלפי הצלע השלישית בקל וחומר, והייתה זו פרכא אסוף דינא. באופן שבו בונה ריש לקיש את הקל וחומר הפרכא "רציחה תוכיח שדוחה את העבודה" מכוונת כלפי הצלע השנייה, והרי זו פרכא אעיקרא דדינא, אלא שלא ניתן לנסחה אלא כפרכא אסוף דינא, וזהו חידוש.

ה. הצעה להבנת המושגים "תחילת דין" ו"סוף דין" כמושגים יחסיים

טענתנו של בעל יבין שמועה, שזהו "יוכיח מחודש" בנויה על שיטתו של רבי יעקב חאגיז. לשיטה זו, המושגים "תחילת דין" ו"סוף דין" הם מושגים מוחלטים, והם מתפרשים באופן זהה, הן בנוגע לכלל "דיו לבא מן הדין להיות כנידון", והן בנוגע למושגים פרכא אעיקרא דדינא ופרכא אסוף דינא.

ניתן להציע לראותם כמושגים יחסיים¹. בהקשר לכלל "דיו לבא מן הדין להיות כנידון" תחילת דין היא אכן הצלע השנייה בקל וחומר וסוף דין הוא הצלע השלישית. לעומת זאת בהקשר למושג פרכא, המונחים "עיקרא דדינא" ו"סוף דינא" מקבלים משמעות שונה. פרכא **אעיקרא דדינא** משמעה פרכא על הצלע הראשונה בקל וחומר, ופרכא **אסוף דינא** משמעה פרכא על הצלע הרביעית בקל וחומר – על המסקנה שהתקבלה.

על פי זה המונח "עיקרא דדינא" האמור בהקשר לפרכא, מדויק. "עיקרא דדינא" משמעו **שורשו**, של הקל וחומר, היא הצלע הראשונה.

כזכור, הברייתא במסכת חולין לומדת איסור בשר גדי בחלב פרה מקל וחומר באופן הבא:

א. ומה אמו שלא נאסרה עמו בהרבעה

ב. נאסרה עמו בבשולו,

ג. פרה ורחל שנאסרו עמו בהרבעה [משום כלאיים]

1. ראה כתובות נז, א: "כי אתא רב דימי, אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: מחלוקת - בתחלה, אבל בסוף - לדברי הכל אינה מוחלת; ורבי יוחנן אמר: בין בזו ובין בזו מחלוקת. אמר רבי אבהו: לדידי מיפרשא לי מיניה דרבי יוחנן, דאנא ורבי יהושע בן לוי לא פלגינן אהדדי, מאי בתחלה דקאמר רבי יהושע בן לוי? תחלת חופה, ומאי סוף? סוף ביאה, וכי קאמינא אנא בין בזו ובין בזו מחלוקת - תחלת חופה וסוף חופה דהיא תזילת ביאה".

ד. אינו דין שנאסרו עמו בבשולו!

הגמרא פורכת על עיקרא דדינא: "מה לאמו - שכן נאסרה עמו בשחיטה, תאמר בפרה שלא נאסרה עמו בשחיטה".

על פי הצעתנו, פרכה זו מכוונת כלפי הצלע הראשונה – "ומה אמו שלא נאסרה עמו בהרבעה". תוכן הפרכא: מה בכך שלא נאסרה עמו בהרבעה, הרי נאסרה עמו בשחיטה, ואם כן היא חמורה מפרה.

הפרכא אסוף דינא שמציע רש"י – "בהמה טמאה תוכיח" – תהיה מכוונת כלפי הצלע הרביעית – "אינו דין שנאסרו עמו בבשולו". תוכן הפרכא: לא! אינו דין! ובהמה טמאה תוכיח, שאף לגביה ניתן לעשות קל וחומר דומה, ואף על פי כן אין המסקנה נכונה לגביה.

ו. לשיטתנו, אין ה"יוביח" של רציחה מחודש

לשיטתנו, שפרכא אסוף דינא משמעה פרכא על הצלע הרביעית של הקל וחומר, אין הפרכא של רבי יוחנן במסכת סנהדרין בבחינת חידוש. תשובתו של רבי יוחנן היא שהמסקנה אליה הגיע ריש לקיש, שקבורת מת מצוה דוחה שבת, אינה תוצאה הכרחית לקל וחומר. ההוכחה היא רציחה. אף רציחה דוחה את העבודה כמו מת מצוה, ונוכל אם כן להחליף את דין קבורת מת מצוה בדין רציחה, וללמוד קל וחומר באופן הבא:

א. ומה עבודה שדוחה שבת

ב. רציחה דוחה אותה...

ג. שבת שנידחת מפני עבודה

ד. אינו דין שתהא רציחה דוחה אותה?

קל וחומר זה נסתר מן הפסוק: "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת ולהלן הוא אומר (במדבר לה) והיו אלה לכם לחקת משפט לדרתיכם בכל מושבותיכם, מה מושבות האמור להלן - בית דין, אף מושבות האמור כאן - בית דין. ואמר רחמנא לא תבערו אש בכל משבותיכם" (סנהדרין לה, ב). הרי לנו הוכחה מרציחה שהקל וחומר אינו מוביל למסקנה שהובאה בצלע הרביעית. ומכאן שגם בנוגע לקבורת מת מצוה בשבת, הקל וחומר אינו מוביל למסקנה שקבורתו מותרת.